कुत्स आङ्गिरसः।रुद्रः। जगती, १०-११ त्रिष्टुप्।

इमा रुद्राय तवसे कपर्दिने क्षयद्वीराय प्र भरामहे मतीः।

यथा शमसद्द्विपदे चतुष्पदे विश्वं पुष्टं ग्रामे अस्मिन्ननातुरम्॥ १.११४.०१

रुद्रः रुवन् द्रवतीति रुद्रः। रु शब्दे। द्रु गतौ। महारवेण द्रुतगतिर्भवतीत्यर्थः। द्रवच्छब्दः क्षिप्रनामसु पठितः। रुद्रो वेगदेवता। अवशस्थवेगवशीकरणशक्तिभूतः स्ववशस्थवेगो रुद्रः। वशीकृतवेगोऽवशीकृतवेगाच्च शक्तिसंपन्नो नियतः। उद्वेजितप्राणः उद्रिक्तप्राणो वा रुद्रः। अस्य प्राणस्य कार्यमेव लोकानां संहारे दृश्यते। रुद्रो भैषज्यदेवता च। रुदं रोगं द्रावयतीति रुद्रः। उद्वेजितप्राण इति कारणादेव भैषज्यदेवता। ननु उद्वेगेन रोगो वर्धते। कथं शमनमुक्तमत्रेति चेत्। सत्यम्। किन्तु यथा लोके मारिकाशमनार्थं मारिकादेवतैव प्रार्थ्यते यथा विघ्नशमनार्थं विनायक एव प्रार्थ्यते एवं रोगशमनार्थं यस्तस्य क्रोधाद्रोगं ददाति स एव रुद्र उद्वेजितप्राणः प्रार्थ्यते मन्त्रेषु। अथवा वेगजरोगाणां शमनाय चिकित्सादिषु संवेग एवापेक्षितो यथा लोके दृश्यते अर्बुदरोगादीनां चिकित्सासु। यथा। द्विपदे- मनुष्येभ्यः। चतुष्पदे- मृगेभ्यः। शम्- मङ्गळम्। असत्- भवेत्। अस्मिन्- एतस्मिन्। ग्रामे- समूहे। विश्वम्- सर्वम्। पुष्टम्। अनातुरम्- अरोगं भवेत्। तथा। तवसे- प्रवृद्धाय। कपर्दिने- जटिलाय। क्षयद्वीराय- प्राप्तैश्वर्यवीरसमूहयुक्ताय। क्षयतिरैश्वर्यकर्मा। रुद्राय। इमाः- एताः। मतीः- भावनाः। प्र- प्रकर्षेण। भरामहे- धरामः॥१॥

मृळा नो रुद्रोत नो मयस्कृधि क्षयद्वीराय नमसा विधेम ते।

यच्छं च योश्च मनुरायेजे पिता तदश्याम तव रुद्र प्रणीतिषु॥ १.११४.०२

रुद्र । नः- अस्मान् । मृळ- आनन्दय । मृड सुखने । नः- अस्माकम् । मयः- हितम् । कृधि- कुरु । क्षयद्वीराय- भवदनुग्रहात्प्राप्तैश्वर्यवीरसमूहसम्युतम् । ते- त्वा । नमसा- नमस्कारेण । विधेम- परिचरेम । पिता- अस्मत्पूर्वपुरुषः । मनुः- ज्ञानी । यत् । शम्- मङ्गळम् । योः- भययावनम् । आयेजे- उपासितवान् । दत्तवान् । यज देवपूजासङ्गतिकरणदानेषु । तत् । रुद्र । तव- भवतः । प्रणीतिषु- प्रकर्षशिक्षासु । अश्याम- अनुभवाम ॥२॥

अश्याम ते सुमतिं देवयज्यया क्षयद्वीरस्य तव रुद्र मीढ्वः ।

सुम्नायन्निद्विशो अस्माकमा चरारिष्टवीरा जुहवाम ते हविः ॥ १.११४.०३

देवयज्यया- दिव्योपासनेन । ते- भवतः । सुमतिम्- शोभनमतिम् । अश्याम- प्राप्नवाम । क्षयद्वीरस्य- प्राप्तैश्वर्यवीरसमूहयुक्तस्य । मीढ्वः- आनन्दयुक्तस्य । तव- भवतः । रुद्र । मार्गे । सुम्नायन्- सुखमिच्छन् । अस्माकम्- नः । विशः- प्रजाः । आ चर- चारय । अरिष्टवीराः- अहिंसितवीराः । वयम् । ते- भवते । हविः- चरुपुरोडाशध्यानभावनादिहवींषि । जुहवाम- समर्पयाम ॥३॥

त्वेषं वयं रुद्रं यज्ञसाधं वङ्कुं कविमवसे नि ह्वयामहे ।

आरे अस्मद्दैव्यं हेळो अस्यतु सुमतिमिद्वयमस्या वृणीमहे ॥ १.११४.०४

त्वेषम्- दीप्तम् । यज्ञसाधम्- पूजायाः सङ्गतिकरणस्य दानस्य साधयितारम् । वङ्कुम्- कुटिलगतियुक्तध्यानशीलम् । वकि कौटिल्ये । कविम्- सूक्ष्मदर्शिनम् । रुद्रम् । अवसे- रक्षायै । नि- नितराम् । ह्वयामहे- आह्वयामः । दैव्यं हेळः- दैव्यं क्रोधम् । अस्मत्- अस्मत्तः । आरे- दूरे । अस्यतु- क्षिपतु । वयम् । अस्य- रुद्रस्य । सुमतिम् । इत्- एव । वृणीमहे- वरयामः ॥४॥

दिवो वराहमरुषं कपर्दिनं त्वेषं रूपं नमसा नि ह्वयामहे।

हस्ते बिभ्रद्भेषजा वार्याणि शर्म वर्म च्छर्दिरस्मभ्यं यंसत्॥ १.११४.०५

दिवः- चिदाकाशस्य। वराहम्- उत्तमाहारम्। उत्तमानुभवम्। अरुषम्- आरोचमानम्। कपर्दिनम्- जटिलम्। त्वेषम्- दीप्तिमन्तम्। रूपम्- श्रुत्या निरूपणीयम्। नमसा- नमस्कारेण। नि- नितराम्। ह्वयामहे- आह्वयामः। वार्याणि- उत्तमानि। भेषजा- औषधानि। हस्ते। बिभ्रत्- धारयन्। शर्म- आरोग्यम्। वर्म- प्रतिबन्धिनिवारणशक्तिम्। अस्मभ्यम्- नः। यंसत्- प्रयच्छतु ॥५॥

इदं पित्रे मरुतामुच्यते वचः स्वादोः स्वादीयो रुद्राय वर्धनम्।

रास्वा च नो अमृत मर्तभोजनं त्मने तोकाय तनयाय मृळ॥ १.११४.०६

मरुताम्- प्राणानाम्। पित्रे- जनयित्रे। रुद्राय। इदम्- एतत्। स्वादोः स्वादीयः- मधुरतमम्। वर्धनम्- वर्धनकरम्। वचः। उच्यते। अमृत- अमृतस्वरूप। मर्तभोजनम्- मनुष्यान्नम्। नः- अस्माकम्। रास्व च- देहि च। त्मने- माम्। तोकाय तनयाय- बालपुत्रम्। मृळ- सुखय ॥६॥

मा नो महान्तमुत मा नो अर्भकं मा न उक्षन्तमुत मा न उक्षितम्।

मा नो वधीः पितरं मोत मातरं मा नः प्रियास्तन्वो रुद्र रीरिषः॥ १.११४.०७

नः- अस्माकम्। महान्तम्- वृद्धम्। अर्भकम्- बालम्। उक्षन्तम्- वर्षकं तरुणमिति भावः। उक्षितम्- निषिक्तं गर्भस्थशिशुमिति भावः। पितरम्- जनकम्। उत- अपि च। मातरम्- जननीम्। प्रियास्तन्वः- प्रेमपात्रजायाः। रुद्र। मा रीरिषः- मा हिंसीः ॥७॥

मा नस्तोके तनये मा न आयौ मा नो गोषु मा नो अश्वेषु रीरिषः।

वीरान्मा नो रुद्र भामितो वधीर्हविष्मन्तः सदमित्त्वा हवामहे॥ १.११४.०८

नः- अस्माकम्। तोके तनये- बाले पुत्रे। आयौ- अस्माकं मनुष्ये। गोषु- धेनुषु। अश्वेषु- तुरगेषु। मा रीरिषः- हिंसां मा कुरु। रुद्र। भामितः- क्रुद्धः सन्। वीरान्। मा वधीः। हविष्मन्तः- पुरोडाशभावनादिहविर्भिः सहिताः। सदमित्- सदैव। त्वा- भवन्तम्। हवामहे- आह्वयामः॥८॥

उप ते स्तोमान्पशुपा इवाकरं रास्वा पितर्मरुतां सुम्नमस्मे।

भद्रा हि ते सुमतिर्मृळयत्तमाथा वयमव इत्ते वृणीमहे॥ १.११४.०९

पशुपा इव- गोपाल इव। ते- तव। स्तोमम्- मन्त्रम्। अकरम्- अकरवम्। मरुताम्- प्राणानाम्। पितः- जनयितः। अस्मे- अस्माकम्। सुम्नम्- आनन्दम्। रास्व- देहि। मृळयत्तम- अतिशयेन आनन्दकर। ते- तव। सुमतिः। भद्रा- शन्तमा। अथ- अनन्तरम्। वयम्। ते। अवः- रक्षाम्। इत्- एव। वृणीमहे- संभजामहे॥९॥

आरे ते गोघ्नमुत पूरुषघ्नं क्षयद्वीर सुम्नमस्मे ते अस्तु।

मृळा च नो अधि च ब्रूहि देवाधा च नः शर्म यच्छ द्विबर्हाः॥ १.११४.१०

ते- तव। गोघ्नम्- धेनुघ्नम्। पूरुषघ्नम्- वीरघ्नं बलम्। आरे- अस्मत्तो दूरे भवतु। क्षयद्वीर- प्राप्तैश्वर्यवीरसमूहोपेत। अस्मे- अस्मासु। ते- तव। सुम्नम्- आनन्दः। अस्तु- भवतु। नः- अस्मान्। मृळ- सुखय। अधि च ब्रूहि- उपदिश। देव- द्योतनशील। अध- अथ। द्विबर्हाः- अभ्युदयनिःश्रेयसात्मक। नः- अस्माकम्। शर्म- क्षेमम्। यच्छ- देहि॥१०॥

अवोचाम नमो अस्मा अवस्यवः शृणोतु नो हवं रुद्रो मरुत्वान्।

तन्नो मित्रो वरुणो मामहन्तामदितिः सिन्धुः पृथिवी उत द्यौः॥ १.११४.११

अस्मै- एतस्मै रुद्राय। अवस्यवः- रक्षेच्छवः। नमः- वन्दनम्। अवोचाम- अवादिष्म। मरुत्वान्- प्राणेशः। रुद्रः। नः- अस्माकम्। हवम्- आह्वानम्। शृणोतु। तत् मित्रः- स्नेहाधिदेवता। वरुणः- प्रकृतिनियत्यधिदेवता। अदितिः- अखण्डप्रकृतिः। सिन्धुः- चित्ताधारशक्तिप्रवाहः। पृथिवी- भूमिः शरीरं वा। उत- अपि च। द्यौः- नभः चित्ताकाशो वा। ममहन्ताम्- महत्त्वसंपन्नं कुर्वन्तु ॥११॥